

VAKVERNIEUWINGSCOMMISSIE PRESENTEERT CONCEPTEXAMENPROGRAMMA'S

VERNIEUWING VAN MAATSCHAPPIJLEER

Wat beogen we met ons vak? Stimuleren wij vmbo-burgers en vwo-burgers of democratisch burgerschap? De vakvernieuwingscommissie maatschappijleer stelt dat het onwenselijk is om een onderscheid te maken en beoogt met de nieuwe examenprogramma's maatschappijleer politieke waakzaamheid en democratisch burgerschap te bevorderen.

Deze maand publiceert SLO vijf conceptexamenprogramma's maatschappijleer.

Wat kunnen we verwachten?

KOEN DOGTEROM

Sinds juni 2022 is de vakvernieuwingscommissie aan de slag gegaan met het actualiseren van de examenprogramma's maatschappijleer voor vmbo, havo en vwo. Zoals het *Handboek vakdidactiek maatschappijleer* stelt, kan een 'vak dat de samenleving als onderwerp heeft niet anders doen dan met die samenleving mee veranderen'.¹ De vakvernieuwingscommissie maatschappijleer heeft na twee jaar het volgende opgeleverd:

- een karakteristiek van maatschappijleer: hierin wordt de essentie van het vak beschreven, de vraag beantwoord welke doelstellingen het vak heeft en hoe het vak zich tot andere vakken, schoolsoorten en vervolgopleidingen verhoudt;
- een raamwerk met hoofd- en subdomeinen: hierin worden de concepten benoemd waarover bij maatschappijleer wordt lesgegeven; en
- een set eindtermen: hierin wordt concreet beschreven wat leerlingen moeten leren.

Naast een beschrijving van bovengenoemde punten heeft de vakvernieuwingscommissie vanuit het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap ook de opdracht gekregen om een advies over de mogelijkheden voor examinering, al dan niet met een centraal eindexamen, te formuleren.

CONTINUÏTEIT EN VERANDERING

De vakvernieuwingscommissie heeft geprobeerd waardevolle elementen uit de vaktraditie te behouden en heeft andere elementen vernieuwd of meer nadruk gegeven als gevolg van veranderingen die in de wereld plaatsvinden. Hierdoor is er binnen de nieuwe examenprogramma's sprake van zowel continuïteit als verandering.

Karakteristiek

Een voorbeeld van continuïteit zijn de doelstellingen van het vak. Het *Handboek vakdidactiek maatschappijleer* beschrijft dat in de geschiedenis van maatschappijleer altijd de volgende doelstellingen werden nagestreefd:

1. *politieke en maatschappelijke geletterdheid*: kennis over de beginselen en werking van de democratische rechtsstaat, over maatschappelijke en politieke structuren en ontwikkelingen;
2. *politiek en maatschappelijk oordeelsvermogen*: het met deze

kennis verder ontwikkelen van, reflecteren op en bijstellen van idealen, waarden en opvattingen over maatschappelijke en politieke vraagstukken; en

3. *vermogen tot politieke en maatschappelijke participatie*: het ontwikkelen van kennis, vaardigheden en zelfvertrouwen om in de samenleving te kunnen participeren en de inrichting van de samenleving te beïnvloeden.

Bovengenoemde doelstellingen blijven ook in de geactualiseerde examenprogramma's leidend voor ons vak en staan expliciet genoemd in de karakteristiek.

Tegelijkertijd doen zich verschillende maatschappelijke veranderingen voor waartoe ons vak zich moet verhouden, zoals de toenemende aandacht voor burgerschapsonderwijs. Volgens de vakvernieuwingscommissie is het logisch om juist bij maatschappijleer een burgerschapselement in haar karakteristiek te expliciteren: de bevordering van de drie doelstellingen moet tot *politieke en maatschappelijke waakzaamheid* leiden. Maatschappijleer streeft na dat leerlingen vrijheid en gelijkheid als beginselen van de democratische rechtstaat waarderen, als voorwaarde om als burgers vreedzaam met elkaar van mening te kunnen verschillen over de inrichting van de samenleving en met elkaar samen te kunnen leven.

Domeinen en subdomeinen

In figuur 1 vindt u een overzicht van het nieuwe concept-raamwerk met hoofd- en subdomeinen. Ongetwijfeld herkent u sociologische en politicologische inhoud die met de oude examenprogramma's overeenkomen. Een groot verschil is dat dit raamwerk voor alle schoolsoorten en leerwegen hetzelfde is. Waar in de huidige examenprogramma's sprake was van een onderscheid tussen enerzijds de subdomeinen in het vmbo (cultuur en socialisatie, macht en zeggenschap...) en anderzijds de subdomeinen in havo en vwo (parlementaire democratie, pluriforme samenleving...) is dit nu gelijk. Vanuit het oogpunt van democratisch burgerschap is er immers geen gegronde reden om tussen de schoolsoorten een onderscheid in onderwerpen aan te brengen waarover leerlingen moeten leren. Hiermee is geprobeerd de geconstateerde kloof in burgerschapskennis en -vaardigheden tussen leerlingen te dichten: alle leerlingen behandelen dezelfde onderwerpen en differentiatie vindt plaats in concrete uitwerkingen in eindtermen.

De samenhang in het nieuwe raamwerk is van cruciaal belang. Domein A (vaardigheden) en B (democratische waarden en grondrechten) vormen een 'onderlegger' voor domeinen C (sociale cohesie en sociale ongelijkheid), D (politiek en macht) en E (dilemma's en rechtvaardigheid). De vakspecifieke benaderingswijze uit subdomein A2 moet bijvoorbeeld worden toegepast op de vraagstukken die in subdomein C1, D1 en E1 worden behandeld. In het oordeel van leerlingen over deze vraagstukken moeten zij zich altijd de vraag stellen hoe hun oordeel en het vraagstuk zich tot de democratische waarden verhoudt zoals deze bij subdomein B1 terugkomen. Het is de bedoeling dat de inhoud van domein A en B telkens in de andere domeinen terugkomen en zo met elkaar worden verbonden. Verder zitten in domein C met name sociologische inhoud, komen in domein D politicologische inhoud terug en is de gedachte achter domein E dat de spanningen tussen theorie en praktijk, ideaal en werkelijkheid terugkomen. In domein D is geleerd over de theorie van machtscheiding en in domein E wordt gekeken naar situaties waarin deze theorie in de praktijk goed tot haar recht komt. Of is de praktijk toch weerbarstig...?

Eindtermen

In de huidige programma's ligt de nadruk op het bijbrengen van kennis over politiek en samenleving. Ook in de geactualiseerde programma's wordt hier in geformuleerde 'beheersingsdoelen' ruimschoots aandacht aan geschonken. Waarin de programma's verschillen is dat er naast beheersingsdoelen ook aandacht voor 'ervaringsdoelen' is. Leerlingen doen ervaringen op met handelen in situaties waarin zij in aanraking komen met mensen met andere denkbeelden of achtergronden dan zijzelf hebben, met handelen in politieke contexten en met handelen in situaties waarin sprake van ongelijkheid of onvrijheid is; zie figuur 2 voor een voorbeeld van de concepteindterm rondom het laatste ervaringsdoel. Deze eindterm is voor alle schoolsoorten gelijk. Voorbeelduitwerkingen waar docenten bij 'te denken valt aan' aan kunnen denken zijn wel op de specifieke schoolsoort of leerweg toegespitst, maar zijn niet in figuur 2 opgenomen.

Wanneer we concreet op eindtermniveau kijken dan zien we in het huidige programma van de vmbo-basisberoepsgerichte leerweg eindtermen gericht op 'macht en zeggenschap'. In het geactualiseerde programma is de eindterm over macht geformuleerd

zoals in het concept in figuur 3. Naast deze eindtermen zijn er nog twee andere op macht gerichte eindtermen geformuleerd. Geconcludeerd kan worden dat de inhoud van het huidige programma hier wordt gecontinueerd en verdiept.

EINDTERMFORMULERING

De manier waarop de eindtermen zijn geformuleerd heeft een vaste structuur:

- *Doelzin:* abstract geformuleerde kern van de inhoud van het subdomein. Deze heeft een wettelijke status en het is verplicht voor docenten om hier aandacht aan te besteden.
- *Hierbij gaat het om:* een concrete uitwerking van wat met de doelzin wordt bedoeld. Deze formulering heeft ook een wettelijke status en is het daarmee ook verplicht om aandacht aan te schenken.
- *Te denken valt aan:* een opsomming van concrete voorbeelden of activiteiten waaraan docenten kunnen denken bij het leren van leerlingen over deze eindterm. Deze formulering heeft geen wettelijke status en hierin kunt u als docent zelf bepalen in hoeverre u deze suggesties in uw lessen overneemt.

In de eindtermen van de domeinen A en B wordt niet tussen de schoolsoorten gedifferentieerd. Dit gebeurt *wel* in de eindtermen van de domeinen C, D en E; behalve wanneer het de eindtermen *vraagstukken* en *handelen* betreft. Figuur 4 toont een conceptuitwerking van een van de eindtermen met betrekking tot de benaderingswijze. Een eindterm gericht op sociologische inhoud voor de havo is in figuur 5 te zien. Figuur 6 toont een eindterm gericht op politicologische inhoud voor de havo. Een eindterm waarin de leerling zich moet positioneren in de spanning tussen ideaal en werkelijkheid vindt u in figuur 7.

ADVISERING OVER EXAMINERING

De opdracht aan de vakvernieuwingscommissie bevatte ook de vraag in hoeverre het wenselijk is dat maatschappijleer centraal wordt geëxamineerd naast het schoolexamen. Er moest een advies komen voor de kortere en voor een langere termijn. Om tot dit advies te komen zijn verschillende scenario's uitgedacht, besproken en aan docenten, lerarenopleiders, Cito/CvtE en andere deskundigen voorgelegd. Daarnaast sprak de commissie met de vakvernieuwingscommissie Nederlands over hun ervaringen met centrale examinering. In het geformuleerde advies is uitgegaan van een drietal uitgangspunten:

Enkele leden van de vakvernieuwingscommissie in vergadering.

- er moet constructieve afstemming zijn: de vorm van toetsing moet bij de doelstellingen en inhouden van het vak aansluiten;
- de gekozen vorm van toetsing moet uitvoerbaar zijn; en
- de gekozen vorm van toetsing moet een substantiële bijdrage leveren aan de ontwikkeling van kennis en vaardigheden die in een democratische rechtsstaat nodig zijn.

Voor de korte termijn (drie tot vijf jaar) adviseert de vakvernieuwingscommissie om maatschappijleer in havo en vwo uit het combinatiecijfer te halen. Op dit moment wordt in de slaag/zakregeling het eindcijfer voor maatschappijleer gecombineerd met CKV en het profielwerkstuk. Dat moet een eigenstandig cijfer worden en mag niet met andere examenonderdelen worden gecompenseerd. Voor de lange termijn (acht tot tien jaar) zijn er verschillende mogelijkheden om te verkennen of een centrale examinering passend is bij ons vak. Hierbij kan onder meer worden gekeken naar de manier waarop *citizenship education* in Engeland centraal wordt geëxamineerd, maar ook hoe beroepsgerichte vakken in het vmbo worden afgesloten of de manier waarop onze collega's bij de CKV-vakken centraal examineren. Te denken valt aan:

- deels kennisvragen en deels een praktische opdracht voor de analyse van een maatschappelijk of politiek vraagstuk;
- een simulatiespel;
- presentatie met een opgebouwd dossier over een maatschappelijk of politiek vraagstuk; en
- een *game-based assessment*.

HOE VERDER?

Op het moment dat u dit artikel leest is zijn de vijf concept-examenprogramma's, inclusief toelichtingsdocument, aan het ministerie van OCW opgeleverd. Op maandag 30 september 2024 zullen alle stukken door SLO worden gepubliceerd en is het voor iedereen openbaar toegankelijk. Vervolgens volgen in schooljaar 2024-2025 de voorbereidingen voor de fase van beproeven. Scholen zullen in elk geval in schooljaar 2025-2026 nieuwe onderdelen op uitvoerbaarheid beproeven. Daarbij zal ook lesmateriaal worden ontwikkeld en beproefd. Afhankelijk van de impactanalyse die dit najaar door SLO wordt gemaakt, wordt er een schooljaar of langer beproefd. Daarna worden de programma's op basis van feedback van scholen bijgesteld. Het ministerie zal vervolgens de programma's vaststellen en een besluit nemen wanneer deze worden ingevoerd, waarna een implementatiefase volgt. Ook volgt er nog een apart besluitvormingstraject over het advies met betrekking tot (centrale) examinering van maatschappijleer. ♦

Noot

1. Rob van den Boorn (red.), *Handboek vakdidactiek maatschappijleer*, Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken/ProDemos, Amsterdam/Den Haag, 2021

FIGUUR 1 | CONCEPTRAAMWERK MET HOOFD- EN SUBDOMEINEN

	A VAARDIGHEDEN	B DEMOCRATISCHE WAARDEN EN GRONDRECHTEN	C SOCIALE COHESIE EN SOCIALE VERSCHILLEN	D POLITIEK EN MACHT	E DILEMMA'S EN RECHTVAARDIGHEID
1	Vakspecifieke informatie-, communicatie- en redeneervaardigheden	Democratische waarden, grond- en mensenrechten	Vraagstukken	Vraagstukken	Vraagstukken
2	Vakspecifieke benaderingswijze maatschappelijke en politieke vraagstukken		Cultuur, socialisatie en identiteit	Macht en politieke stelsels	Rechtsbescherming, rechtshandhaving en de weerbare democratische rechtsstaat
3	LOB		Sociale cohesie, sociale ongelijkheid en de digitale samenleving	Werking van democratie en politiek	Welvaart, welzijn en dilemma's in internationaal perspectief
4			Sociaal handelen	Politiek handelen	Rechtvaardig handelen

FIGUUR 2 | CONCEPT EINDTERM 'RECHTVAARDIG HANDELEN' (VMBO-BB, VMBO-KB, VMBO-GL/TL, HAVO EN VWO)

SUBDOMEIN E4 - RECHTVAARDIG HANDELEN
De leerling handelt in situaties waarin onrechtvaardigheid wordt ervaren, rekening houdend met de democratische waarden.
Het gaat hierbij om:
<ul style="list-style-type: none"> • uitleggen waarom een situatie als onrechtvaardig wordt ervaren; • toelichten dat in de situatie sprake is van onvrijheid of ongelijkheid; • beargumenteren welke situatie rechtvaardiger zou zijn; • opkomen voor rechtvaardigheid door het ontwerpen en uitvoeren van een passende activiteit; • reflecteren op de effecten van het eigen handelen in situaties waarin onrechtvaardigheid wordt ervaren en de mate waarin het handelen in overeenstemming met de democratische waarden is.

FIGUUR 3 | CONCEPT EINDTERM RONDOM 'MACHT' (VMBO BASISBEROEPSGERICHTE LEERWEG)

SUBDOMEIN D2 - MACHT & POLITIEKE STELSLS
De leerling legt uit op welke wijze macht kan worden uitgeoefend en hoe machtsverhoudingen kunnen worden beïnvloed.
<p>Het gaat hierbij om:</p> <ul style="list-style-type: none"> • uitleggen wat macht is; • uitleggen hoe de machtenscheiding werkt; • vergelijken van verschillende soorten machtsmiddelen die door actoren kunnen worden ingezet; • herkennen van mogelijkheden om als burger het beleid te beïnvloeden en te controleren.
<p>Te denken valt aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> • verkennen wie het in de eigen gemeente voor het zeggen heeft; • maken van een actieplan om een lokaal probleem aan te pakken; • inventariseren welke machtsmiddelen verschillende mensen in een school kunnen inzetten om de lestijden aan te passen; • een filmpje maken van machtsverhoudingen en middelen tussen burgers en de overheid bij een actueel maatschappelijk vraagstuk; • onderzoeken van ervaringen met macht in eigen wijk, vereniging of vriendengroep.

FIGUUR 4 | CONCEPT EINDTERM RONDOM 'BENADERINGSWIJZE' (VMBO-BB, VMBO-KB, VMBO-GL/TL, HAVO EN VWO)

SUBDOMEIN A2 - VAKSPECIEKE BENADERINGSWIJZE MAATSCHAPPELIJKE EN POLITIEKE VRAAGSTUKKEN
De leerling gebruikt de benaderingswijze van maatschappijleer bij het redeneren over maatschappelijke en politieke vraagstukken.
<p>Het gaat hierbij om:</p> <ul style="list-style-type: none"> • beredeneren waarom een vraagstuk een maatschappelijk en politiek vraagstuk is; • onderzoeken van de context van het vraagstuk door vakspecifieke begrippen te gebruiken; • beredeneren welke waarden, belangen en machtsmiddelen van betrokken actoren een rol bij het vraagstuk spelen; • benoemen vanuit welk <i>frame</i> de betrokken actoren het vraagstuk benaderen; • verklaren welke oplossingsrichting de voorkeur van de betrokken actoren heeft.
<p>Te denken valt aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zie eindtermen bij de vraagstukken: eindtermen 10, 17 en 24.

FIGUUR 5 | CONCEPT EINDTERM MET SOCIOLOGISCHE INHOUDEN (HAVO)

SUBDOMEIN C3 - SOCIALE COHESIE, SOCIALE ONGELIJKHEID EN DE DIGITALE SAMENLEVING
De leerling legt uit wat de gevolgen van sociale cohesie voor het individu, groepen en de samenleving zijn.
<p>Het gaat hierbij om:</p> <ul style="list-style-type: none"> • uitleggen wat het belang van sociale cohesie voor individuen, groepen en de samenleving is en wat de mogelijke gevolgen van een tekort aan sociale cohesie zijn; • aantonen hoe affectieve, cognitieve, economische en politieke bindingen van invloed op de sociale cohesie zijn; • verklaren dat sociale cohesie binnen groepen invloed op sociale cohesie tussen groepen kan hebben; • uitleggen hoe bij groepsvorming processen van in- en uitsluiting werken en deze in een gegeven context benoemen; • inventariseren van mogelijkheden om sociale cohesie te beïnvloeden.
<p>Te denken valt aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> • interviewen van buurtbewoners over sociale cohesie; • classificeren van waargenomen bindingen aan de hand van een wandeling door de eigen wijk; • verzamelen van nieuwsberichten en <i>posts</i> waarin positieve en negatieve gevolgen van sociale cohesie naar voren komen; • <i>diamond nine</i> leggen over de oorzaken hoe sociale cohesie zich in een bepaalde periode ontwikkelt; • uitwisselen hoe diversiteit de sociale cohesie in een gemeenschap kan beïnvloeden.

FIGUUR 6 | CONCEPT EINDTERM MET POLITICOLOGISCHE INHOUDEN (HAVO)

SUBDOMEIN D3 - WERKING VAN DEMOCRATIE EN POLITIEK
De leerling legt uit hoe politieke besluitvorming binnen de Nederlandse parlementaire democratie werkt
<p>Het gaat hierbij om:</p> <ul style="list-style-type: none"> • onderscheiden van de taken en bevoegdheden tussen het dagelijks bestuur en de volksvertegenwoordiging op het niveau van Rijk, provincie, gemeente, waterschappen en EU; • beschrijven van de rol van verschillende actoren bij de politieke besluitvorming; • beargumenteren welke elementen van politieke cultuur invloed op politieke besluitvorming hebben; • beargumenteren in hoeverre een overheidsbesluit het algemeen belang dient en een maatschappelijk vraagstuk oplost.
<p>Te denken valt aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> • simulatiespel met verschillende rollen en taken binnen de politieke besluitvorming op gemeente-, provincie- of landelijk niveau; • bezoeken van een vergadering van een lokaal politiek vertegenwoordigend orgaan; • klassendiscussie over wat het 'algemeen belang' betekent en in hoeverre de politiek hier aandacht voor heeft; • onderzoeken van de voor- en nadelen van het houden van een referendum.

FIGUUR 7 | CONCEPT EINDTERM M.B.T. DILEMMA'S EN RECHTVAARDIGHEID (HAVO)

SUBDOMEIN E3 - WELVAART EN WELZIJN EN DILEMMA'S IN INTERNATIONALE VERHOUDINGEN
De leerling toont inzicht in dilemma's binnen internationale verhoudingen.
<p>Het gaat hierbij om:</p> <ul style="list-style-type: none"> • benoemen van rol en machtsmiddelen van de EU, NAVO en de VN binnen de internationale verhoudingen; • beschrijven van dilemma's van staten en internationale organisaties binnen internationale verhoudingen; • inventariseren van mogelijkheden en verantwoordelijkheden van multinationals en media; • verklaren hoe geopolitieke factoren tot machtsongelijkheid in internationale verhoudingen leiden; • morele en ethische vragen stellen in hoeverre al dan niet handelen rechtvaardig is.
<p>Te denken valt aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> • reconstructie van een rechtszaak over een internationaal conflict; • excursie naar het Vredespaleis; • bespreking van video content over een actueel internationaal conflict; • visualisatie van een vergeten conflict; • rollenspel over de werking van de VN.

**WILT U OP
DE HOOGTE BLIJVEN
VAN DE ONTWIKKELINGEN
RONDOM DE NIEUWE
EXAMEN-PROGRAMMA'S?**

Bekijk dan de website
[www.actualisatie-
examenprogrammas.nl/
maatschappijleer](http://www.actualisatie-examenprogrammas.nl/maatschappijleer).